

XIX. YÜZYILDA İSTANBUL'A GÖÇÜ ÖNLEMELİK İÇİN ALINAN TEDBİRLER: MEN-İ MÜRÜR UYGULAMASI VE KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

MEHMET DEMİRTAŞ*

Giriş

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren aşırı nüfus artışı İstanbul'un gündemini meşgul etmeye başlamış ve bu durum ilerleyen asırlarda daha ciddi bir mesele haline gelmiştir. İstanbul nüfusunun aşırı artışının, bu melenin gündeme geldiği dönemlerden itibaren çeşitli temel sorunlara yol açtığı düşünülmekteydi¹. İstanbul nüfusunun giderek kalabalıklaşması her şeyden önce şehirde ahlaki bozulmanın temel sebeplerinden birisiydi². Kalabalık nüfusun yiyecek ve su ihtiyacının giderilmesinin gittikçe zorlaşması ile birlikte hayat pahalılığının da baş göstermesi karşılaşılan başka bir sorundu. Bunun yanında şehirde soygun, adam öldürme ve dikkatsiz yapılaşmanın da etkisiyle yangın olaylarının artması yine kalabalık nüfustan kaynaklanan sıkıntılardı³. İstanbul'da nüfusun aşırı derecede artmasının önemli sonuçlarından biri de şehirde güvenliğin zayıflamasıydı⁴. İstanbul'a gelen nüfusun herhangi bir iş bulamaması şehirde işsiz kitlelerin artmasına sebep olduğu gibi yine bununla bağlantılı olarak vilâyetlerden elde edilen

* Yrd. Doç. Dr. Bitlis Eren Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, demirtasm@gmail.com.

¹ İstanbul nüfusunun aşırı artışının yol açtığı temel endişe konuları hakkındaki ayrıntılar için bkz. Mehmet Demirtaş, "XVIII. Yüzyılda İstanbul'a Göçü Önlemek İçin Alınan Tedbirler Ve Karşılaşılan Güçlükler", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl 11, Sayı 33, Güz 2007, s. 199, 200.

² *BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)*, *MD (Mühimme Defteri)*-73, Sh. 438, Hk. 966, 1003/1594-1595.

³ Mustafa Selaniki Efendi, *Tarihi Selaniki - I (972-1003/ 1563-1595)*, Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 4, İnalçık, "İstanbul", *DİA (Diyanet İslam Ansiklopedisi)-XXIII*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 234, *BOA, C. DH (Cevdet Tasnifi Dahiliye)*-16731, RA 1148/ Temmuz-Ağustos 1735, *BOA, C. DH*: 15899, 06 B 1190/21 Ağustos 1776. Bu konuda ayrıca bkz. Mehmet Demirtaş, "İstanbul'da Dilencilik Önlemeye Yönelik İlk Uygulamalar ve XVIII. Yüzyılda Alınan Tedbirler", *Bir Kent Sorunu: Dilencilik, Sorunları ve Çözüm Yolları Sempozyumu* (İstanbul 18-19 Ekim 2008), Tebliğler Kitabı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Zabıta Daire Başkanlığı Yayınları, Yayına Hazırlayan: Suvat Parin, İstanbul 2008, s. 174.

⁴ *BOA, MD*-22, Sh. 36, Hk. 78, 23 M 981/25 Mayıs 1573, *BOA, MD*- 73, Sh. 41, Hk. 98, 04 Z 1003/10 Ağustos 1595, *BOA, C. ZB (Cevdet Tasnifi Zaptiye)*- 2637, R 1144/Ekim 1731.

vergi gelirleri de azalmaktaydı⁵. Dışarıdan İstanbul'a gelen kalabalık nüfus payitahtta çarpık kentleşme konusundaki temel sıkıntılara da yol açmaktaydı⁶. İstanbul'da aşırı nüfus artışı konusunda idarecilerin endişeleri ise hemen her dönemde benzerdi⁷.

XIX. yüzyılda İstanbul'a gelen kitlenin durumuna bakıldığında bireysel göçlerin yanı sıra ev göçlerinin de yoğun olarak yapılmaya çalışıldığı görülecektir⁸. Hane göçü bireysel göçlere göre daha olumsuz sonuçlar doğurmaktaydı. Gerek nüfus artışına olan etkileri gerekse taşrada toprağın ekilip biçilmesinde meydana gelebilecek aksamalar ve dolayısıyla devlet gelirlerinde yaşanacak azalmalar, hane göçü konusundaki temel endişelerdendi. Daha önceki yüzyıllarda devlet için temel endişe sebeplerinden olan, taşrada ziraat alanlarının ekilip biçilmesinin aksaması ve bununla bağlantılı olarak toplanan vergi gelirlerinde azalma meydana gelmesi konusu XIX. yüzyılda da güncelliğini muhafaza etmiştir. Hatta söz konusu mesele, bu yüzyılda devlet gelirlerindeki azalmanın büyümesi ve genel ekonomik durumun bozukluğu sebebiyle daha da önem kazanmaya başlamıştır. Özellikle hane göçü, vergi meselesinde daha fazla etkiler yapmaktaydı. Bu yüzden İstanbul'a gelmek isteyen ailelerin öncelikle vergi ile alakalı bir sorunlarının olmamasına dikkat edilmiş, tezkere verileceklerin, memleketlerinde topraklarını ekip biçecek kimseleri olan kişiler olmasına özen gösterilmiştir⁹.

⁵ İnalçık, "İstanbul", *DİA-XXIII*, s. 234, *BOA, C. DH-16731, BOA, İ. MVL (İradeler, Meclis-i Vâla)*-30-497, 21 N 1257/06 Aralık 1841.

⁶ Mehmet Emin Gerger, *Kanuni Devrinde İstanbul'un Dini ve Sosyal Durumu*, Bayrak Yayınları, İstanbul 1998, s. 91, *BOA, C. DH-16731*.

⁷ *BOA, MD-7, Hk. 130*, 22 S 975/28 Ağustos 1567, *BOA, C. DH. 16731, BOA, C. DH-15899, BOA, C. DH-4652*, 22 CA 1190/09 Temmuz 1776, *BOA, İ. MVL-30-497*, Demirtaş, , "XVIII. Yüzyılda", s. 201.

⁸ Arşiv belgeleri arasında, hane göçünün yasak olduğu ve bu göçlerin önüne geçilmesi için yetkililerin dikkatli davranmaları hakkında çeşitli kayıtlar mevcuttur: "Rum cânibinden Der-saadete ev göçünün men'i için Edirne Kadısı ve Bostancıbaşısına hüküm..." *BOA, C.DH-9045*, 29 R 1217/29 Ağustos 1802 "...ve meni' olan ev göçlerinin Der-saadete ikamet niyetiyle gelen dâyesinde olan zeker ve inâsın salverilmemesine dikkat olunarak cümlesine hitâbet-i karîne sudûr iden fermân-i celile ..." *BOA, C. DH-6115*, 03 N 1242/31 Mart 1827, "Ma'lum-i âli buyrulduğu üzere ev göçü maddesinin ve her olur olmaz eşhâs-ı makulenin Der-saadete gelmeleri meni' olunarak müesses nizâma mahsus olup nizâm-ı mezkûrenin dahilen ve haricen ale-l devam ıcrâsına..." *BOA, İ. MVL-30/497*.

⁹ *BOA, İ. MVL-30/479*, Bursa'daki işini bitirdiği için yapacak işi kalmayan kâtip Ahmet Aziz Efendi, iki kızı ve hizmetkârlarıyla İstanbul'a dönmek istemiş, kendisinin Bursa'da vergi alınabilecek evi ve emlakının olmadığı anlaşıldıktan sonra kendisine, İstanbul'a dönmesi için mürûr tezkeresi verilmesi kararlaştırılmıştı. *BOA, A. MKT (Sadaret Mektubi Kalemi)*-27/41, 23 Ş 1261/28 Ağustos 1845. Bu konuda ayrıca bkz. *BOA, A. MKT. UM (Umum Vilayet)*-37/40, 29 Z 1266/05 Kasım 1850, *BOA, A. MKT. UM-163/58*, 26 M 1270/29 Ekim 1853, *BOA, A. MKT. UM-215/76*, 06 RA 1272/17 Kasım 1855, *BOA, A. MKT. UM-255/10*, 30 M 1273/01 Ekim 1856.

İstanbul'a taşradan gelerek herhangi bir iş bulamayanlar zamanla toplum düzeni için birer tehdit durumuna gelmekteydiler. Çünkü bunlar normal yollardan geçinme imkânı bulamadıkları için bir süre sonra serseri bir hayat yaşamaya başlamaktaydılar¹⁰. XIX. yüzyılda da İstanbul için temel sorunlardan birini bu durum meydana getirmektedir¹¹. İstanbul'a taşradan gelenlerin önemli bir kısmı çalışmaya muktedir olduğu halde bir iş bulamadığı veya kolay kazanç elde etmeyi düşündüğü için, bunun en etkili yollarından biri olan dilencilik tercih etmekteydi. Dolayısıyla dönem dönem İstanbul'da dilenci sayısında büyük bir artış meydana gelmekte ve bu durum halkı rahatsız etmekteydi¹². Taşrada *eshab-ı cürm* olanların İstanbul'a gelme ihtimalleri yetkilileri her zaman endişelendirmektedir. Bu endişeleri haklı çıkaran bazı gelişmeler mevcuttu. Taşradaki zaptiyenin ihmalinden dolayı tezkereli-tezkeresiz kişiler gelmekte ve men-i mürür nizâmı yeterince uygulanamamaktaydı¹³. Bunun sonucunda sakıncalı çok sayıda kişi İstanbul'a gelmekteydi. Bu tür *mechul ül ahval* kişiler İstanbul'a gelmeye muvaffak olduklarında zamanla çeşitli suçlara bulaşmak suretiyle düzeni bozmaktaydılar¹⁴. Söz konusu kişiler özellikle çarşı ve mahallelerde esnafa eziyet verecek davranışlarda bulunur, bir kısım eşraftan haraç alırlardı. Sarhoşluk, yankesicilik, ahlâk dışı diğer davranışlar onlar için sıradan işlerdi¹⁵.

¹⁰ Demirtaş, , "XVIII. Yüzyılda...", s. 207, 208.

¹¹ "Başiboş serseri gezenlerin tahrir ve taharrî ile defi'leri için aralık aralık me'murlar tayin olunmakta ise de lâfzı murâd olup ..." BOA, HAT (Hatt-ı Hümayûn)-14435, 1218/1803-1804, "...bekâr ve serseri kimesnelerin tahrir ve tespit olunup kefilleri olmayanların memleketlerine gönderilmek için..." BOA, A. DVN (Sadaret Divan Kalemi)-852, S 1220/Mayıs 1805, "Bazı mechûl ül ahvâl kesândan nâzir ve telhîs irâde-i hayr sâdesi ve şeref müteallik buyrulan emr ü fermân-ı seniyyesi hazret-i şehinşahi iktiza-i celilesi üzere sanat ve ticareti olmayan ve serseri gezmekte bulunanların memleketlerine ve geldikleri mahale iadeleri mukarrer olduğu..." BOA-A. MKT. UM-383-75. 16 CA 1274/01 Şubat 1858, Bu konuda ayrıca bkz. BOA, A. MKT. UM-388/82, 10 C 1276/05 Ocak 1860, BOA, A. MKT. UM-400/73, 24 Ş 1276/18 Mart 1860.

¹² Arşiv kaydında, İstanbul'a taşradan gelerek başiboş dolaşan serserilerin ekserisinin çalışabilecek kudrete sahip olmalarına rağmen çalışmayıp dilendikleri, dolayısıyla çarşıda pazarda seeleden geçilmediği, bunların başiboş dolaşarak çevreye zarar verdikleri ve çoğunun kefilinin olmadığı, kefilî olanlara da rast gele kişilerin kefil olduğunun âşikâr olduğu ve söz konusu kişilerin memleketlerine geri gönderilmeleri için sayımları yapılarak tespit edildikleri, bu kişilerin İstanbul'a geri gelmemeleri için gereken tedbirlerin alınması ilgililere tembih edilmiştir. BOA, HAT 14435. Bu konuda ayrıca bkz. Demirtaş, "XVIII. Yüzyılda", s. 207, 208, Mehmet Demirtaş, "Osmanlı Başkentinde Dilenciler ve Dilencilerin Toplum Hayatına Etkileri", OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), S. 20, Güz 2006, Ankara 2009, s. 91-93.

¹³ BOA, A. MKT. MHM (Mühimme Kalemi)-9/63, 15 R 1266/28 Şubat 1850.

¹⁴ BOA, A. MKT. UM-383/75.

¹⁵ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Haz. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001², s. 42, 43.

Men-i Mürûr Uygulaması

İlk defa XVI. yüzyılın ikinci yarısında gündeme gelen ve daha sonraki yüzyıllarda da başvurulan men-i mürûr uygulaması XIX. yüzyıl boyunca da geçerli olmuştur. Özellikle Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasından sonra bu uygulamanın güncellenmesi ihtiyacı doğmuştur. Çünkü ocağın kapatılmasından sonra ocak mensubu askerler sağa sola dağılarak güvenliği tehdit etmeye başlamışlardı. Men-i mürûr nizâmına göre herhangi bir işi olmayanların veya geçerli bir gerekçesi bulunmayanların İstanbul'a gelmeleri yasaktı. Ancak devletin, gerekçelerini uygun gördüğü kişiler için serbest dolaşım belgesi anlamına gelen mürûr tezkeresi düzenlenir ve bu kişilerin İstanbul'a gelmelerine izin verilirdi. Anadolu'dan ve Rumeli'den İstanbul'a gelmek isteyenler için düzenlenen mürûr tezkerelerine "...maslahat veyahut ticaret veyahut asker yazılmak zımnında velhasıl ne için geldiği beyân ve terkim..." kılınmak mecburiyeti vardı¹⁶. İstanbul'a gelmelerinde sakınca görülmeyen kesimlerden biri şehirde takip edilmesi gereken bir işi olanlardı. Bu durumdaki kişilerin gelmelerine, işlerini bitirdikten sonra tekrar memleketlerine dönmeleri şartıyla izin verilirdi. Edirne'de ikâmet etmekte iken İstanbul'a gelmesi gereken Dergâh-ı Âli kapıcıbaşlarından Abdullah Efendi'nin kayınvalidesine, işini bitirdikten sonra tekrar Edirne'ye dönmesi şartıyla izin verilmişti¹⁷. Yine Trabzon sakinlerinden Gülgül adındaki kadının İstanbul'da miras meselesi ile ilgili bir işi çıkmış ve kendisine, işini gördükten sonra *avdet etmek* üzere tezkere verilmişti¹⁸. Herhangi bir görev icabı İstanbul dışına gidenlerin bir süre sonra şehre dönmelerine izin verilirken, bunların söz konusu yerde yapacak bir işlerinin kalmamasına ve vergi ile alakalı bir yükümlülüklerinin bulunmamasına dikkat edilirdi¹⁹. Yalova'daki kömür madeninde bir süre çalıştıktan sonra işlerini bitiren ve İstanbul'a dönmesi gereken mühendis Mösyö De Pon ve beraberindeki tercümanı ile uşaklarına mürûr

¹⁶ Musa Çadircı, "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men-i Mürûr Ve Pasaport Nizâmnameleri", *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. XV, S. XIX, Ankara 1993, s. 169, 170, 171.

¹⁷ Mahrûse-i Edirne eşrafı handânından merhûm Şakir Efendi'nin kayınvalide-i çâkeri hanım senâverî nevabiatıyla asıl hal el mülekatı bir müddet için bu tarafa azimet ve yine Edirne tarafına avdet idecek olduklarından mûmâ-ileyhânın ol vecihle gelup şehinşahiden mahrûse-i Edirne'den icâb eden tezkeresine ruhsat buyrulmak üzere bir kut'a emir-nâme-i sâmi inâyet buyrulması..." *BOA, A. MKT-6/21*, 13 M 1259/02 Şubat 1843.

¹⁸ *BOA, A. MKT-7/7*, 19 R 1259/20 Mayıs 1843. Miras konusunda başka bir örnek de, evlenip Bolu'ya yerleşen ve bir süre sonra vefat eden dedesinin mirasını almak için İstanbul'a gelmesi gereken Ayşe'nin durumudur. Adı geçen kişinin talebi uygun görülerek İstanbul'a gelemsine ruhsat verilmiştir. Bkz. *BOA, A. MKT. UM-273/22*, 13 B 1273/10 Mart 1857.

¹⁹ *BOA, A. MKT-27/41*.

tezkeresi verilmesi gerektiğinde bunların durumunun tahkik edildiği ve akabinde kendilerine tezkere verilmesinin kararlaştırıldığı görülmektedir²⁰.

Alışveriş yapmak amacıyla İstanbul'a gelmek isteyenlere mürûr tezkeresi verilmesinde bir sakınca görülmezdi. Manisa'nın Turgut Bezirgân Mahallesi sakinlerinden Siyare Hanım ile kızı ve oğlu Ahmet Nazmi Bey'e, geldikleri mahallenin münâdilerine sorulduktan sonra izin verilmiş ve geri dönmeleri şartıyla kendileri için tezkere düzenlenmişti²¹. Taşrada kendilerine bakacak kimsesi olmadığı için güvenliği tehlikede olan ve geçimini temin edemeyen bazı kadınlara da İstanbul'a gelmeleri konusunda izin verildiği ve memleketlerinde kendileri adına tezkere düzenlendiği de, sık olmamakla birlikte görülen bir durumdu²².

Gerek İstanbul'da gerekse ülkenin herhangi bir yerinde ticaretle uğraşanlara gerekli kolaylıkların sağlanmış olduğu arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bu kapsamda ülke genelinde ticaret amacıyla dolaşmakta olan Eflak, Boğdan, Karadağ ve Sisam ahalisine verilen mürûr tezkerelerinin her tarafta geçerli olduğu ve bu kişilere herhangi bir müdahalede bulunulmaması gerektiği bütün valilere, mutasarrıflara, muhasıllara ve kaymakamlara bildirilmiş ve buna göre muamele yapılması istenmişti²³. Ancak ticaret amacıyla dahi olsa İstanbul'a gelmelerine izin verilenlerin kendi memleketlerinde vergi ile ilgili bir sorunlarının olmaması gerekmektedir²⁴. Ayrıca

²⁰ BOA, A. MKT. NZD (Nezaret Ve Devair)-51/79, 04 C 1268/26 Mart 1852.

²¹ "Edirne'de Turgut Bezirgân Mahallesi sâkinlerinden Siyare Hanım ile kerimesi oğlu Ahmed Nazmi Bey bazı ahz ve i'ta zımında der-saadete azîmet eyleyeceklerinden bir gün mürûrundan yine avdet eylemek şartıyla yerlerine birer kıt'a mürûr tezkeresi i'tası hanım mûmâ-ileyhâ bâ arz-ı hal istid'a' eylemesi ve keyfiyyetin mahallesi münâdilerinden suâl oldukça ber vech-i muharrer olunmuş bir gün kadar gidüp geleceklerini beyan iderek bir kıt'a kefâlet-nâme dahi ahz kılınmış ve bunların ol mikdar müddetle azîmetlerine müsâade-i âliyeleri şâyân buyrulması..." BOA, A. MKT-141/66, 24 Ş 1264/26 Temmuz 1848.

²² BOA, A. AMD (Amedi Kalemi)-8/84, 29 B 1265/21 Haziran 1849.

²³ BOA, A. MKT. UM-33/91, 28 ZA 1266/05 Ekim 1850.

²⁴ "İşkodra Sancağı'nda kâin Esbiç Karyesi sürgütünden Marko Ruriç ve Enzo Eşkubi ve Rağîd Baban nam üç nefer Hırvatların ticaret etmek üzere der-saadete azîmetlerine ruhsat i'tası hususu ba arzları istid'a olunmuş ve bu vecihle der-saadete gelmek isteyenlerin vergi maddesinden dolayı gelmelerine man'i olmağın ..." Bkz. BOA, A. MKT. UM-37/40. Kayseri sâkinlerinden Yanoşoğlu Karabet ve karısı Der-saadet'e gelmek istediklerinde evvela vergi durumları tahkik edilmişti. Arşiv kaydında, "... Ve bunun memleketinde emlak ve ikamete mütedâiriyesi olmadığı veyahud olup da vergi ve sâirece ve mevkî-i müsâlahat hükmünce bir güne ilişik ve mahzûru bulunduğu halde icâb eden tezkeresinin i'tâ'sıyla mürûruna ruhsat verilmesi ve böyle olduğu takdirde tezkere ve ruhsat i'tâ'sından sarf-ı nazarla bâ mazbata hususunun taraflara bildirilmesi..." denilerek herhangi bir mülkû veya emlakı olanların bunlarla ilgili bir vergi borcunun bulunması halinde kendilerine mürûr tezkeresinin verilmemesi yetkililere sıkı bir şekilde tembih edilmişti. Bkz. BOA, A. MKT. UM-215/76.

ticari hayatı sona eren veya ticaret yapmaktan vazgeçenlere, diğer kişiler için geçerli olan mürûr nizâmının tatbik edilmesi gerekmekteydi²⁵. Hatta akrabalarını ziyaret etmek maksadıyla İstanbul'a gelmek isteyen kişilerin dahi vergi durumları araştırıldıktan sonra kendilerine tezkere verilirdi²⁶. Devletin işe verdiği öneme dair bir başka örnek de üst düzey devlet görevlilerinin akrabalarına dahi tezkere verilebilmesi için yürürlükteki şartların sağlanmış olmasının gereği idi. Hâcegân-ı Divân-ı Hümayûn ve Trabzon sakinlerinden Şakir Efendi, validesi, iyâli ve bir nefer çocuğunun İstanbul'a gelebilmeleri için tezkere talebinde bulunmuş, dilekçesi Trabzon Valiliği tarafından incelendikten ve söz konusu kişilerin durumu uygun görüldükten sonra kendilerine mürûr tezkeresi verilmesi kararlaştırılmıştı²⁷.

Mürûr tezkereleri kişilere bir ücret karşılığı verilmekteydi²⁸. Dönem dönem tezkere harçlarına zam yapılması ihtiyacı hâsıl olurdu. 1862 tarihli bir arşiv kaydına göre, daha önce her tarafta altı kuruş harç alınmakta iken, alınan bir kararla bu harçlara Der-saadet'te dört, taşrada iki kuruş zam yapılmış ve böylece Der-saadet'te düzenlenen tezkerelerin ücreti on kuruş, taşradakilerin de sekiz kuruşa yükseltilmişti. Zammın gerekçesi açıklanırken, tezkere alanların bir kısmı hamal, börekçi, çörekçi gibi gelirleri az kişiler olmakla birlikte ekserisinin tüccar ve *eshab-ı iktidar* kişiler oldukları, bunların sene boyunca birçok yeri gezdikleri vurgulanmıştır. Ayrıca tezkerelere harçlarına zam yapılmasında devletin hazinesine girecek para miktarını artırmanın da gözetildiği anlaşılmaktadır²⁹. Bu durum, XIX. yüzyıl ortalarında devletin ekonomik gücüne dair bir işaret olması bakımından da önem arz etmektedir.

²⁵ BOA, A. MKT. NZD-86/83, 13 ZA 1269/18 Ağustos 1853.

²⁶ “Eğîn Kazası Erikli Mahallesi sâkinlerinden kasab esnafından Emin Efendi zevcesi mukaddemâ iki nefer zenci câriyesiyle ve bir köy ve sâire kefil irade iderek gelmiş ise de muahharen akraba ve taallukatıyla görüşmek üzere mezbûrların yine bu tarafa mürûrlarına ruhsat i'tası bâ tezkere istid'a ve ol babda mahallesi tarafından dahi verilen ilmûhaberi i'ta itmekten nâşi keyfiyeti meclis-i valiyeleri el havâil bunların memleketlerinde emlak ve azaya mütedair bir şeyleri olmadığı veyahud olup da vergi ve sâirece mevk'i ve musalahası hükmünde bir gün ilişkileri ve mahzûrları bulunduğu takdirce icâb iden tezkerelerin i'tasıyla mürûrlarına ruhsat verilmesi ve yerlerine ilişkileri olduğu yani zirâat ve haretat az ve çok sekte virebilecek surette tezkere ve ruhsat i'tasından sarf-ı nazar keyfiyeti bâ mazbatası bildirilmesi tezkere kılınmış olmakla bir minval muharrer iktizasının icrâsıyla himmet buyrulması...” BOA, A. MKT. UM-163/58.

²⁷ BOA, A. MKT. UM-255/10.

²⁸ BOA, A. MKT. MHM-1/25, 12 CA 1260/30 Mayıs 1844.

²⁹ BOA, A. MKT. MVL-143/48, 26 N 1278/28 Mart 1862.

Mürür tezkeresi yalnızca İstanbul'a gelenlere değil aynı zamanda İstanbul'dan taşraya gidecek olanlar ile³⁰ taşrada herhangi bir sebeple bir vilayetten diğer bir vilayete seyahat etmek isteyenlere de verilir³¹. Buna, ülkede herhangi bir sebeple seyahat etmek isteyen yabancılar da dâhildi. Suça meyilli yerlilere tezkere verilmemesine benzer bir uygulama yabancılar için de yapılmaktaydı. Hal ve hareketleri *dâiye iştibâh* (şüphe uyandıran) olan yabancılar tezkere verilmemesi konusunda yetkililerin dikkati çekilerek bu durumdaki kişilere tezkere verilmemesine özen gösterilir³². Tezkeresi olmayanların seyahat etmelerine ise izin verilmediği bilinmektedir.

Alınan Tedbirler

İlk defa XVI. yüzyılın ikinci yarısında gündeme gelen ve daha sonraki yüzyıllarda da geçerliliğini muhafaza eden men-i mürür uygulaması XIX. yüzyıl boyunca da devam ettirmeye çalışılmış, ancak çeşitli sıkıntılarla karşılaşılmıştır. Payitaht İstanbul'da düzeni sağlamaya ve sürdürmeye yönelik olarak başvuru en önemli tedbir hiç şüphesiz nüfusu kontrol altında tutmak ve kalabalık nüfustan kaynaklanabilecek aksamaların önüne geçmeye çalışmaktı. Bu maksatla çeşitli kararlar alınmış ve uygulanmaya gayret edilmiştir. İstanbul'a Anadolu'dan ve Rumeli'den gelip yerleşmele-

³⁰ "Men-i mürür maddesinde ittifak ara ile nizâm verilerek Der-saadetten gideceklere İstanbul Kadısı bulunanlar câniblerinden mürür tezkereleri i'ta olunması ve taşradan gideceklere dahi mahallerinin hakim ve nâibleri tarafından maslahat ve sebeb-i azîmet tahakkuk kılınarak eşâmî ve eşkâlî mebnî bilaharc ve avair tezkere verilmesi..." BOA, C. DH. 4686, Z 1237/Ağustos-Eylül 1822, bkz. BOA, A. MKT. UM. 281/48, 17 N 1273/11 Mayıs 1857, BOA, A. MKT. UM. 282/7, 24 N 1273/18 Mayıs 1857.

³¹ BOA, A. MKT. UM. 281/48, BOA, A. MKT. MHM.534-31, 04 ZA 1312/29 Nisan 1895. "...Mahrûse-i Şâhâne'de kâin kaffeten eyalet ve elviyeden dâhi taşraya gidenlere mürür tezkeresinin i'tası..." BOA, A. MKT. UM.281-48.

³² "Ankara cihetine gitmekde olan Amerika hükümeti teb'asından genç bir kızın tefrikan der-saadete iade olunmasından dolayı Amerika Konsolosu bizzat nüzud-i çakeraneme gelerek vakı' olan şikayet-i husn suretiyle müdafaa edilmişti. Bu kere de tenze maksadıyla ve nizâmiye dairesine der-saadetten mürür tezkeresi almak suretiyle Ankara'ya azîmet iden Fransız tebasından Seranbornayi Eskişehir'den jandarma refakatiyle ve dün akşam muvâsalat idenler der-saadete iade edilmiştir. Ecnebilere memâlik-i şâhânenin Anadolu cihetinde seyahat idecekler hakkında itihâz tedâbir ve muâmelât mütehâtir ve fakat bunlar tenze veya adi seyr ü seyahat maksadıyla ve tezkere almak suretiyle gidecek ecnebilere serâmedânlara teslimen ve mahfûzen iadeleri bilahare sefaretlerin sözleri ve şikayetini müste'zim olacağı ve sâir vilayetlerce bu yolda yolsuzluklara tasaddi ihtimalden gayri ba'id bulunduğu binaen ve ihtiyaten ba'edem o taraflara gidecek seyyahin ve sâir teba'-i ecnebinin alel umum nezaret-i hafiye altında bulundurulacak içlerinde tezkeresi olan veya hal ve hareketleri da'îye iştibah bulunanlar olur ise o makulelerin yine nezaret-i hafiye altında olmak şartıyla kendülüklerinden avdet-i mahur idilmesi ve şayet bunlardan muhalefet iden ve hal ve hareketleri de cida'-i da'îye mazeret görülenler olur ise o gibilerin bilahare ahval-ı tefvîk iadeleri iltizam ideceğine dair Ankara Vilayeti'ne ve sâir vilayat-ı şâhâneye tebligat-ı münasip icrâsı muvaffık hal ve maslahatı görünmüş ve icrâ-yı icâb da'i sahib-i cenâb-ı sadaret-penâhilerine buyrulmuş olmakla ol babda emr ü fermân hazret-i veliyülemrindir. BOA, A. MKT. MHM.534-31.

rin yasaklanması, belli bir süre sonra gelmiş olanların geri gönderilmeleri³³, dilenci, hırsız ve benzeri gruplarla mücadele edilmesi, İstanbul'a iş bulmak amacıyla gelmiş olanların kefalete bağlanması alınan tedbirlerin başlıcaları olarak karşımıza çıkmaktadır³⁴. İstanbul'da, alınan bu tedbirlere asırlar boyu ihtiyaç duyulmuştur.

İstanbul'un nüfusunu kontrol altında tutmak amacıyla XIX. yüzyılda alınan en etkili tedbir yine şehre dışarıdan nüfus gelmesini önlemek ve gelenleri geri göndermek şeklindeydi. Bu sebeple İstanbul'a herhangi bir sebeple gelmiş olup elinde tezkeresi olmayanlar ile kefil bulunmayanlar memleketlerine geri gönderilirlerdi³⁵. Bu uygulama hem bireysel hem de kitlesel göçler (hane nakli) için geçerliydi.

İstanbul'da nüfusun aşırı artışı ve bunun şehir için ciddi bir sorun haline gelmeye başladığı XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Der-saadet'e ev göçleri yoğun bir şekilde yapılamaya çalışılmıştır. Ev göçlerinin sakıncaları yukarıda da ifade edildiği gibi bireysel göçlere göre daha fazlaydı. Bu sebeple özellikle ev göçlerinin tamamen yasaklanması alınan ilk ve en etkili tedbirlerdendi. Söz konusu yasağın XIX. yüzyılın başlarında da yürürlükte olduğu görülmektedir³⁶. Bu dönemde ev göçlerinin yanı sıra bireysel göçler de şehrin sosyal hayatı için ciddi bir tehditti. Serseri bir hayat yaşayan ve herhangi bir işte çalışmayıp başkasının sırtından geçinmeye çalışanların İstanbul'a gelmeleri yasak olmakla birlikte bu durumdaki kişilerin bir yolunu bularak şehre geldikleri sıklıkla görülen bir durumdu. Söz konusu kişiler İstanbul'a geldikten sonra hanlar, dükkânlar, bekâr odaları gibi yerlerde kalmaktaydılar. Bu kişiler, kontrol altında tutulmaları için belli aralıklarla bir sayıma tabi tutulurlar ve defterlere kaydedilirlerdi. "İstanbul ve havalisinde vak'ı han ve dükkân ve bekâr odaları ve medrese ve cami-i şerif ve kayımhâne ve sair mahallerde ve mutavattın esnaf ve bekâr ve bazı serseri

³³ Ahmet Refik Altınay, *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (1495-1591)*, Enderun Yayınları, İstanbul 1988, s. 144, 145, Mithat Sertoğlu, "İstanbul", *İA-V/II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Eskişehir 1997, s. 1214/1, Demirtaş, "XVIII. Yüzyılda Osmanlıda Bir Zümrenin Alt-Kültür Grubuna Dönüşmesi: Külhanbeyleri", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, Yıl 2006, s. 127, İbrahim Artuk, *Kanuni Sultan Süleyman Adına Basılan Sikkeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. XIII, Demirtaş, "Dilenciliği Önlemeye Yönelik İlk Uygulamalar", s. 174.

³⁴ Sertoğlu, "İstanbul", s. 1214/1, Demirtaş, "Külhanbeyleri", s. 127, 128, "Dilenciliği Önlemeye Yönelik İlk Uygulamalar", s. 174.

³⁵ BOA, A. DVN-852, BOA, A. MKT. UM.383/75.

³⁶ BOA, C. DH-9045, BOA, C. DH-6115.

kimesnelerin tahrir ve tespit olunup...³⁷ şeklinde ifadelerin yer aldığı bir defterde söz konusu kişilerin durumuna işaret edilmektedir.

Bu aşamada alınan en önemli tedbir kefalet uygulamasıydı. Söz konusu kişilerin belirtilen yerlerde barınabilmeleri ancak kendilerine, o yerin sakinlerinden birinin kefil olmasıyla mümkündü. Kefili olmayanlar ise memleketlerine gönderilirlerdi³⁸. Memleketlerine gönderilen kişilerin tekrar İstanbul'a gelmelerini önlemek daha da önemliydi. Bu konuda yayınlanan fermanlarda, İstanbul'da kolaylıkla akçe kazanmaya alışmış kişilerin memleketlerinde ikâmet ederek diğerleri gibi ziraatle uğraşmak isteyecekleri, çok geçmeden asılsız bir maslahat peyda edip, memleketlerinden tezkereler alarak üçer beşer yine İstanbul'a dönecekleri belirtilerek³⁹ yerel yöneticilerden daha dikkatli davranmaları istenmektedir⁴⁰. Taşradan İstanbul'a yapılmakta olan göçlerin önlenmesi maksadıyla alınan tedbirlerden biri, bir başıboşluğa ve kargaşaya yol açtığından, taşrada görev yapan bütün memurlar yerine, sadece nüfus memurlarının bu işten sorumlu tutulmalarıydı⁴¹.

İstanbul'da güvenliğin devamı devlet için büyük önem taşımaktaydı. Bunun için suç işlemeye meyilli kişilerin⁴², *mezanne-i sū*⁴³ ile *serseri ve mechul ül ahval eşhasın*⁴⁴ şehre gelmesini önlemek üzere ciddi tedbirler alınmıştı. Bu tedbirlerin ilki söz konusu kişilerin kendi mahallerinde kontrol altında tutulmaları ve payitahta gelmelerinin önüne geçilmesi idi. Aynı durum ev göçleri için de geçerliydi. Taşra yöneticilerinin dikkat etmeleri gereken önemli meselelerden biri de İstanbul'a ev göçlerinin gelmesini önlemektir. Bu maksatla yerel yöneticiler (kadılar, bostancıbaşılar vs.) sıkı bir şekilde tembih edilerek, kendi bölgelerinden İstanbul'a hane naklinin yapılmasının önüne geçmeleri istenmekteydi⁴⁵.

³⁷ BOA, A. DVN-852, Demirtaş, "Külhanbeyleri", s. 129.

³⁸ BOA, HAT-14435, BOA, A. DVN-852, BOA, A. MKT. UM-383/75.

³⁹ Çadırcı, "Tanzimat", s. 170.

⁴⁰ BOA, A. MKT. MHM-9/63. "... Sanat ve ticareti olmayan ve serseri gezmede bulunanların memleketlerine ve geldikleri mahallere iadeleri mukarrer olduğu beyân sahibiyile bunlardan cenâb-ı zap-tiyeden taht el hıfz mahallerine i'zam olunacak kesânın tekrar avdet idememeleri hakkında takibat-ı müteahhirinin icrâ velbe'd-i lâzıme..." BOA, A. MKT. UM-383/75.

⁴¹ BOA, A. MKT-142/50, 29 Ş 1264/31 Temmuz 1848.

⁴² BOA, A. MKT. MHM-9/63.

⁴³ BOA, A. MKT. UM-383/75. *Mezanne-i sū*: kendisinden ancak fenalık beklenen anlamına gelmek-tedir.

⁴⁴ BOA, A. MKT. UM-400/73.

⁴⁵ BOA, C. DH- 9045.

İstanbul'a yolcu taşıyan gemilerin tezkeresiz ve kapasitelerinden fazla yolcu almaları şiddetle yasaklanmıştı. Bu gemilerin kaptanlarının sıkı bir şekilde tembih edilerek, gemilerine tezkeresi olmayan kişileri ve kapasite fazlası yolcuları almamaları sağlanmaya çalışılmıştır⁴⁶. Yine ellerinde mürûr tezkeresi olmayanların derbend ve geçitlerden geçişlerine izin verilmemesi ile ilgili kaza, nahiye ve derbend yetkililerine kesin talimatlar verilmişti⁴⁷. Böylece İstanbul'da düzeni bozacakları varsayılan işsiz güçsüz kişilerin ve fazla nüfusun şehre gelmeden engellenmeleri hedeflenmekteydi.

Görülen Aksamalar

Men-i mürûr uygulamasında alınan çeşitli tedbirlere rağmen nizâmın tam olarak uygulanması mümkün olmamıştır. Payitaht İstanbul'da herhangi bir işte çalışmayıp başıboş gezenler için kefalet uygulaması yapıldığı bilinmektedir. Ancak kefil bulma konusunda ciddi aksamalar olduğu ve kefil bulmanın oldukça kolay olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu kişiler kendilerine kolayca kefil bulabildikleri için bu türden insanların İstanbul'da barınmalarının önünde ciddi bir engel kalmamış olmaktadır⁴⁸. Kolayca kefil bulmanın önemli bir sebebi rüşvet mekanizmasıydı. Özellikle han, dükkân ve bekâr odalarının sahipleri bazen kefâlet belgesi olmayan serserileri rüşvet almak karşılığında barındırmak suretiyle şehrin huzurunun bozulmasına yol açmaktaydılar. Bir arşiv belgesinde bu duruma işaret edildikten sonra böyle bir uygulamanın içinde olanların kürek cezasıyla cezalandırılacağı uyarısı yapılmıştır⁴⁹. Başka bir aksama da devlet görevlilerinin ihmalleri ve gereken özeni göstermemeleri idi⁵⁰.

⁴⁶ Arşiv kaydında gemi kaptanlarının taşımacılık işini hangi şartlar altında yapacakları hususunda "...öyle tezkeresi olmayan veyahud olup da nizâma mütevâfik itmeyen yolcuların gemide konulmaması ve gemilerin azîmet ve avdetlerinde alup çıkaracağı yolcuların tezkereleriyle ahval-ı sâire liman ve yerlerinde siyâk-ı kabul ulûm ve haberi olmayanlara mürûr tezkeresi verilmemesi hususlarına bila taraf i'tina ve müsâberet..." edilmesi emredilerek uygulamanın devam ettirilmesi istenmiştir. *BOA, A. MKT. UM-101/57, 27 Ş 1268/16 Haziran 1852.*

⁴⁷ *BOA, A. MKT. UM-215/58, 03 RA 1272/13 Aralık 1855.*

⁴⁸ "...zira o makul serseriler hin-i tahrîrde ekseri ber ü bahane ile kefil bularak kalup sonra kefilleriyle mesuliyet dahi tertip itmek cihetiyle rast geldiğine kefalet itmek halka tabiat olmuş olduğu..." *BOA, HAT: 14435.*

⁴⁹ Altınay, *İstanbul Hayatı*, s.145.

⁵⁰ İstanbul'da yapılan nüfus sayımını müteakip mürûr nizâmının uygulanmasında ve tezkere düzenlenmesinde bazı aksamalar meydana gelmişti. Yine, Anadolu'dan İstanbul'a veya Anadolu şehirleri arasında seyahat etmelerinde herhangi bir sakınca bulunmayanlar için düzenlenen tezkerelerden bir ücret alınması uygulamasında da aksaklıklar görülmüş, bazı görevlileri tezkere ücretinin alınmasında gevşeklikler göstermişlerdi. Bu durum söz konusu görevlilerin dikkatlerinin çekilmesine yol açmıştı. *BOA, A. MKT. MHM-1/25.*

İstanbul'a yolcu taşıyan gemilerin kaptanları, mürür nizâmına aykırı olarak gemilerine yolcu almak suretiyle usulsüz uygulamalar yapmaktaydılar. Bir arşiv kaydında bu durumdaki kaptanlar hakkında "...patentlerinde muharrer olan mikdardan ziyade şuradan buradan tezkereli tezkeresiz gemilerine adam alarak götürdükleri yerlerin yalnız kullarını alıp salıvermekte oldukları istihbar edilmiş olduğundan..." denilerek söz konusu istismarlara işaret edilmiştir⁵¹. Derbend görevlileri de tezkeresi olamayanların geçişine izin vermek suretiyle yasağın uygulanmasını önlemiş olmaktaydılar⁵². Dolayısıyla taşradaki güvenlik görevlilerinin bu konuda gevşeklik göstermeleri bu kişilerin İstanbul'a gelmelerinin önüne geçilememesinin temel sebeplerinden birini meydana getirmektedir⁵³.

Osmanlı memleketinin her tarafında kullanılmakta olan mürür tezkerelerinin belli bir şekil ve standartta düzenlenmesi mecburiyeti bulunmaktaydı. Ancak bazı yerlerde bu kurala riayet edilmediği ve rast gele belgeler düzenlendiği görülmektedir. Herhangi bir standardı bulunmayan beyaz bir kâğıda mahkeme mühürü basılarak tezkereler düzenlenir ve mahkeme görevlileri, bunları kendilerine yakın kişilere verirlerdi. Belgeyi alan kişiler de bu kâğıtlara kendi isimlerini yazarak kullanırlardı. Bir arşiv kaydında, men-i mürür nizâmına mugayir bu durumun derhal terk edilmesi ve mahkeme kâtiplerinin gereken titizliği göstermeleri gerektiği hakkında kesin ifadeler yer almaktadır⁵⁴. Livane Kazası Murgul Nahiyesi sakinlerinden Ali ve Muhammed isimli kişilerin elindeki "...varakların mühürleri şehir emaneti mürür odasında mevcut olan tatbik mühürlerine gayri musaddık olduğundan icâbının icrâsı..." yetkililerden istenmişti⁵⁵.

⁵¹ BOA, A. MKT. UM- 101/57.

⁵² Bir arşiv belgesinde derbend görevlilerinin, istismarların önüne geçmeleri hakkında çeşitli bilgilere yer verilmiştir: Belgede, "...Derbend ve geçitlerden geçen kesânın yerlerinde me'muliye mürür tezkeresi virenler olmadıkça mürürlarına yol virilmeyüp heman ahz olunarak yerlerine irsal ve isâl hususu alel devam itina ve dikkat olunması hususu kapı sancağı dâhilinde kâin kazâ-i ma'lum ile nevâhi ve derbendân me'murları kullarına nasb ve iş'ar" olunmuştur, denilerek derbend görevlileri ikaz edilmişlerdir. BOA, A. MKT. UM-215/58.

⁵³ BOA, A. MKT-142/50, "Taşrada mürür tezkeresi nizâmının tamamen icrâsında bazı mahallerde tekâsül ve kayıtsızlık vukua getirilmekte olduğu tahkik buyrulup..." BOA, A. MKT. MHM-9/63.

⁵⁴ Arşiv kaydında konu hakkında şu ifadelere yer verilmiştir: "Men-i mürür hakkında karar-ı kebir olan nizâm muktezasınca memâlik-i mahrûse-i el mesalik hazreti şâhânedede ba'zı kazâlar hâkimi haliya istihallerinden diğeri gelmezden hareketlerine mebni mühür-ü mezkûresi mahkeme kâtiplerine teslim edip ve ba'zıları dahi buldukları yerlerde kendileriyle ihtilât iden kimesnelere mühür tezkeresi şeklinde beyaz kağıdı mühürleyip virdüğü onlar dahi olur olmaz mahallerde ismini doldurup virdikleri bilatahkik gerde-i hazreti tâc-dâri buyrulmakla fi-mâba'd nizâmname-i mergûbiyyenin tarik-i halelden muhafazası...", BOA, C. ADL (Adliye)-3090, 15 Z 1246/27 Mayıs 1831.

⁵⁵ BOA, A. MKT. NZD-180/93, 26 B 1272/02 Nisan 1856.

Mürûr tezkerelerinin özel kâğıtlara yazılması nizâm gereği olmasına rağmen bu durumun istismar edildiği daha sonraki yıllarda da yetkililere nizâmın hatırlatılmış olmasından anlaşılmaktadır⁵⁶. Zaman zaman tezkere kâğıtlarının taklit edilerek bu belgelere benzer kâğıtlar düzenlendiği görülmekteydi. Her ne kadar sahte belgelerle İstanbul'a gelenler görevliler tarafından yakalansalar da bu durum bir karışıklığa yol açtığından taşrada görev yapan memurlar bu konuda ikaz edilmekteydiler⁵⁷. Mürûr tezkereleri konusunda yaşanan usulsüzlüklerden biri, sahte tezkere düzenlenmesi idi. İstanbul'da nüfus sayımlarında kullanılan tezkereler bazı art niyetli kişiler tarafından mürûr tezkeresi olarak kullanılmaktaydı⁵⁸. Böylece bu kişiler hem tezkere parası vermekten kurtulmakta, hem de sahte yollarla seyahat ederek nizâma aykırı bir yol izlemiş olmaktadır. Bazen kişilerin sahte tezkere düzenleyerek imzaladıkları görülmekteydi. Yanbolulu Yorgi sahte imza ile sahte tezkere düzenlemiş ancak sahtekârlığı anlaşılmış ve imzanın kime ait olduğunun tespit edilmesi için tahkikat başlatılmıştır⁵⁹. Mürûr tezkerelerine ayrıca yaş ve kişinin eşkâlinin de yazılması mecburiydi⁶⁰. Bu sayede tezkerenin başkası tarafından kullanılmasının önüne geçilmek istenmekteydi. Yine tezkere alabilmek için sağlam bir kefilin de gösterilmesi gerekiyordu⁶¹.

⁵⁶ Belli bir formatı olan mürûr tezkereleri dışında bazı yerlerden İstanbul'a gelmek isteyen yolcular boş mürûr kâğıtları alarak bunları kendilerine uygun bir şekilde doldurmakta, böylece mürûr nizâmına aykırı bir işlem yapmış olmaktadır. *BOA, A. MKT. UM-264/56*, 01 CA 1273/29 Aralık 1856.

⁵⁷ *BOA, A. MKT. NZD-218/93*, 04 Ş 1273/30 Mart 1857.

⁵⁸ "Der-saâdete vilayetlerden icrâ buyrulmakta olan tahrir-i nüfus için bâlâsı tuğrâ-yi garrâ-yi hazreti cihân-bâni ile hazine kaydını memlû tezkerelerin tab'ı ve i'ta olunmasıyla bazen ademler bunu yol tezkeresi şeklinde gösterüp diledikleri mahallerde geşt ve gûzar idebilmeleri ihtimalince dikkat kılınmak üzere bir küt'anın leffen irsal buyrulduğu 1273 tarihli müverrahan umumi vecihle neşr ve isdar buyrulan bir küt'a emir-nâme-i sâmi-i fermân-ı padişahinin beyâniyle emir ve ferman buyrularak keyfiyeti ma'lum olmuş ve mezkûr tezkere numunesi dahi bil-vürûd emr ü ferman...imtisalen keyfiyeti lazım gelen me'murin ve elvab-ı kaimekamları binalarına dahi beyân ve iş'ar ve ray-ı meşhud mezkûr tezkere dahi siyar kılınmış olmakla bundan böyle dahi infaz-ı emr ü tenbihat-ı âliye-i sedaret-penâhilerine her vecihle tevfiik hareket sarf ve su' ve mukadderet kılınacağı ...her halde emr ü ferman hazreti men leh-ül emrindir". *BOA, A. MKT. UM-261/93*, 01 R 1273/30 Kasım 1856.

⁵⁹ *BOA, A. MKT. DV (Deavi)-191/27*, 11 ZA 1277/22 Mayıs 1861.

⁶⁰ Belli bir formatta düzenlenen tezkerelere kişilerin fiziki yapılarına dair özellikler yazılmaktaydı. Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki bir tezkere örneğinde, yaş hanesine 18, boy hanesine orta, sakal hanesine yok, göz hanesine de ela şeklinde ifadeler yazılmıştır. Bkz. *A. MKT. UM- 33/91*, Ancak bazı vilayetlerde mürûr nizâmına aykırı olarak mürûr tezkerelerine kişinin yaşının ve eşkâlinin yazılmadığından ve bu durumun da kargaşaya yol açtığından bahisle, söz konusu aksamaların görüldüğü yerlerin idarecilerine sıkı bir şekilde tembihte bulunularak, mürûr nizâmına muğayir bu tür davranışlardan kaçınmaları ve tezkerelere yaş ve eşkâl yazılması hususuna dikkat etmeleri istenmiştir. *BOA, C. DH-4686*, *BOA, A. MKT. MHM-760/99*, 05 ZA 1277/16 Mayıs 1861.

⁶¹ Çadırıcı, "Tanzimat", s. 172.

Bu konuda da gereken dikkat ve ihtimamın gösterilmediği anlaşılmaktadır. “Mürûr tezkeresine yaş ve eşkâl tahrîr olunması usul-ı mevdu‘ iktizasında olduğu halde her nasılsa riayet olunmadığından...” şeklinde bir ifadenin yer aldığı bir belge, konuya gereken hassâsiyetin gösterilmediğine dair önemli bir örnektir⁶².

İstanbul’a gitmelerinde sakınca görülmeyip kendilerine tezkere verilenler için ayrıca ilmühaber düzenlenirdi. Bu kişiler yerleştikleri mahalde kaydedilirler ve bunun için kendilerine bir ilmühaber düzenlenirdi. Bu ilmühaberlerin her tarafta kullanılanların standartlarında olması gerekirdi. Bu kişilerin yerleştikleri mahallerde kayıtlarının tutulması, ilmühaberlerle mümkün olduğu halde bu konuda çeşitli aksamalar meydana gelmekteydi. İlgililer konu ile ilgili olarak ikaz edilerek söz konusu kişilerin ilmühaberlerinin düzenli bir şekilde hazırlanması kendilerinden istenmekteydi⁶³. Mürûr tezkeresi düzenlenirken kişilerin durumları her açıdan değerlendirilir ve ona göre tezkere düzenlenirdi. Buna göre *mechul ül ahval* olanlara tezkere verilmemesi gerekirdi. Yine tezkeresiz olarak İstanbul’a gelmeye muvaffak olanların memleketlerine gönderilmeleri mecburiydi. Gerek tezkere vermede, gerekse tezkeresizlerin geri gönderilmesinde usule mugayir haller meydana gelmekteydi. Özellikle tezkere memurlarının rüşvet karşılığı, durumu uygun olmayanlara da zaman zaman tezkere vererek yasağa riayetsizlik ettikleri görülmekteydi⁶⁴.

Mürûr nizâmının her tarafta usulüne uygun bir şekilde yürütülmesi konusunda da bazen çeşitli aksamalar olmaktadır. Bazı yerlerdeki ilgililer gereken titizliği göstermedikleri için kendi bölgelerinde aksamalar meydana gelmekteydi. Bu sebeple belli dönemlerde ilgililere genel ikazlar yapılarak mürûr nizâmının her tarafta tamamen uygulanması istenmekteydi⁶⁵. İstanbul’a gelerek herhangi bir işte çalışmaya başlayan bekâr kişilerin şehirde barınmaları ancak kendilerine bir kefil bulmalarıyla mümkündü. Bu kişiler yerleştikleri mahallerde defterlere kaydedilirlerdi. Eğer bir mesleği icra etmekte iseler esnaf defterlerinde kayıtları bulunurdu. Dolayısıyla bir kethüdaya tabi olarak çalışabilirlerdi. Bu durumdaki kişiler İstanbul’dan ay-

⁶² BOA, A. MKT. MHM-760/99.

⁶³ BOA, A. MKT. UM-282/7.

⁶⁴ “...tezkere me‘muru olan akçe kazanmak arzıyla bilâ suâl rast geldiğine virmek...” şeklinde bir ifadenin yer aldığı bir arşiv kaydında, bazı memurların görevlerini kötüye kullanarak mürûr nizâmının ihlaline sebep oldukları vurgulanmıştır. BOA, A. MKT. UM-258/100, 25 CA 1273/22 Ocak 1857.

⁶⁵ BOA, A. AMD-87/35, 1274/1857-1858.

ılarak memleketlerine gitmek istediklerinde durumu, eğer esnaf defterine kayıtlı iseler esnaf kethüdasına, handa kalmakta iseler hancılar kethüdasına haber vermek ve üzerinde kendi isimleri yazılı, oturdukları yerin defterinden adlarını sildirmeleri gerekmektedir⁶⁶. Ancak bu konuda da aksamalar meydana gelmekteydi. Topkapı haricinde kâin bağcı ve bahçıvanların bazıları mürûr tezkeresi almadan, dolayısıyla tezkere ücreti ödemedem memleketlerine gitmişlerdi. Kethüdalarına haber vermeleri mecburi olmasına rağmen bu kişilerin habersiz gitmelerinden yetkililer haberdar olmuş ve bu konuda şehir emini ikaz edilmişti⁶⁷.

Alınan bütün tedbirlere rağmen XIX. yüzyıl boyunca men-i mürûr nizâmı tam olarak uygulanamamış ve İstanbul'da aşırı nüfustan kaynaklanan sorunlar devam etmiştir. Dolayısıyla men-i mürûr uygulamasında çeşitli aksamalar meydana geldiği için, XIX. yüzyıl boyunca yeni nizâmnâmeler çıkarılması ihtiyacı hâsıl olmuştur⁶⁸.

Sonuç

İstanbul Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra devletin yeni payitahtı yapılmış, dolayısıyla padişah için şehrin eski ihtişamına kavuşturulması elzem hale gelmiştir. Bunun için gerek Fatih Sultan Mehmed gerekse kendisinden sonra gelen padişahlar bu amaca hizmet edecek çalışmalar yapmışlardır. Yaklaşık yüz yıllık bir süre boyunca şehrin imarı ve iskânı için ciddi bir çaba sarf edilerek amaca ulaşılmış ve şehir nüfusu önemli oranda arttırılmıştır. Ancak gerek söz konusu çalışmalar gerekse İstanbul'un, sahip olduğu özellikler sayesinde yoğun bir ilgiye mazhar olması, durumu tersine çevirmiş ve devlet görevlileri aşırı nüfus artışıyla karşı karşıya kalmaya başlamışlardır. Bu durum kaçınılmaz olarak beraberinde birçok sorunu da getirmiştir. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul'un güvenliği zedelenmeye, nüfusun beslenmesi zorlaşmaya, ahlâkî bozulmalar görülmeye, çarpık şehirleşmenin yol açtığı sıkıntılar yaşanmaya ve nihayet taşradan elde edilen devlet gelirlerinde ciddi azalmalar görülmeye başlamıştır. Devletin her açıdan gücünü önemli oranda muhafaza ettiği XVI. yüzyılın

⁶⁶ Çadrcı, "Tanzimat", s. 172.

⁶⁷ "Topkapı haricinde kâin bağcı ve bahçıvan ameleleri esnaf defterine mukayyed olduğundan bunlardan memleketlerine gitmek isteyenlerin mürûr tezkeresi almak için kethüdalarına müracaat itmek lazım geldiğinden o makulelere Çekmece-i Sağır tarafından virilmekte olduğundan kethüdalarına müracaat itmeksizin doğruca memleketlerine gitmekte oldukları...", *BOA, A. MKT. UM-348/44*, 14 N 1275/18 Nisan 1859.

⁶⁸ Çadrcı, "Tanzimat", s. 172.

ikinci yarısında bile söz konusu olumsuzluklar İstanbul'da etkili olunca, şehir nüfusunu azaltmak, hiç olmazsa nüfusu kontrol altında tutmak için çeşitli tedbirlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu maksatla İstanbul'a Anadolu'dan ve Rumeli'den gelip yerleşmelerin yasaklanması, belli bir süre sonra gelmiş olanların geri gönderilmeleri, dilenci, hırsız ve benzeri gruplarla mücadele edilmesi, İstanbul'a iş bulmak maksadıyla gelmiş olanların kefalete bağlanması kararlaştırılmıştır. Alınan bu tedbirler daha sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir. XIX. yüzyılda men-i mürür için hazırlanan nizâmnâmeler güncellenerek uygulanmış ve çeşitli fermanlar yayınlanmıştır.

XIX. yüzyılda men-i mürür uygulaması ile ilgili olarak çeşitli tedbirler alınmıştır. Öncelikle düzenlenen mürür belgelerinin şekline dair esaslar belirlenmiştir. Buna göre söz konusu belgelerin belli bir standartta düzenlenmesi, belgelere kişilerin isimlerinin ve eşkâllerinin yazılması ve bu belgelerden bir ücret alınması gerekmektedir. Mürür tezkerelerine zaman zaman zam yapılması kararlaştırılarak devlet gelirlerinin arttırılmasına çalışılmıştır. Elinde tezkeresi olmayanların İstanbul'a gelmelerine izin verilmediği gibi yurdun herhangi bir bölgesinde seyahat için tezkere alınması uygulaması bu yüzyılda da devam etmiştir.

İstanbul'a gelmek isteyenlere mürür tezkeresi verilirken bu kişilerin geçerli mazeretlerinin veya gerekçelerinin olmasına özen gösterilmiştir. Ticaret yapmak üzere şehre gelmek isteyenlere, alışveriş ihtiyacını karşılamak için gelmesi gerekenlere, resmi bir işini takip etmek mecburiyetinde olanlara, işlerini bitirdikten sonra memleketlerine geri dönmeleri şartıyla tezkere verilirdi. Tezkere verilirken göz önünde bulundurulmuş başka bir durum da kişilerin kendi memleketlerinde vergi ile ilgili bir engellerinin olmamasıydı. Herhangi bir vergi borcu olanların tezkere almaları imkânsızdı. Herhangi bir işte çalışan bekârların İstanbul'da barınmalarına da, ancak kendilerine sağlam birer kefil bulmaları şartıyla müsaade edilmiştir. Bu kişilerin buldukları mahallerde kayıtları tutulur ve bir kethüdanın sorumluluğuna verilirlerdi. Bunlar memleketlerine gitmek istediklerinde kethüdalarına haber vermek ve mürür tezkeresi almak mecburiyetinde idiler.

İstanbul nüfusunu azaltmak veya kontrol altında tutmak için XIX. yüzyılda alınan çeşitli tedbirlere rağmen tam bir başarı elde edilemediği görülmektedir. Bunun en önemli sebebi kurallara riayetin tam olarak sağlanamamasıydı. Öncelikle taşrada görev yapan yetkililerin, emirleri yerine getirmede gevşeklik göstermeleri, rüşvet karşılığında belge düzenlemeleri,

İstanbul'daki bazı görevlilerin de benzer sebeplerle görevlerini layıkıyla yapmamaları, başlıca istismarlardandı. Sahte mürûr tezkeresi düzenlemek karşılaşılan başka bir ihlaldı. Yine rüşvet karşılığında başıboş kişilere kefil olanların da uygulamayı zaafa uğrattıkları görülmekteydi. Devlet, istismarları önlemek için çeşitli çareler düşünmüştü. Taşradaki görevlilerin sıklıkla ikaz edilerek, suç işlemeye meyilli kişilerin ve başıboş kimselerin İstanbul'a gelmelerinin yerinde önlenmesi, durumu tezkere almaya uygun olmayanlara tezkere verilmemesinin yerel yöneticilerden istenmesi, görevini ihmal eden yöneticilerin çeşitli cezalara çarptırılacaklarına dair fermanların gönderilmesi gibi çareler sorunu tam olarak çözememiştir. Bir yolunu bularak İstanbul'a gelenlerin memleketlerine geri gönderilmeleri de sıklıkla başvuru bir tedbir olmuş olmakla birlikte XIX. yüzyılda da İstanbul'a göçün önlenmesi mümkün olmamıştır. Bunu emirlerin sıklıkla tekrarlanmış olmasından da anlamak mümkündür.

در وقتیکه عرض می کند برد که
 شیخ و روحیه و نیز او را نظام
 در وقتیکه عرض می کند برد که
 شیخ و روحیه و نیز او را نظام
 در وقتیکه عرض می کند برد که
 شیخ و روحیه و نیز او را نظام

العبد المذنب
 محمد علی باقر

مردوخ بن عبود بن الملان بن طهلا بن بادر بن رستم مردوزنگه سی اعطانی خانم سولایا با عثمانی استعجال استعجال ابسه و کیتیبی محاسن عثمانی بنده سنکالا اولونجه اوزنه چر هلوه خود بارکنده محاسن سکنان بنده سبانه خانم بجه کیتیبی اولغانی احمد نظیم بان بیضه افنده اعطانی صفره و معاونه عیبت ایلیم هکیمونه انشمه کیتیبی

بر دوامگر انشمه کیتیبی فر کیتیبی کلیم هکیمونه کتفیل ابیلک رطلم کتفیل انشامه وین افنده و حفظه خاتمه و یوزنیزلن اولغانده سه نه عینه بنده ماعده علیه درک

تایامه یوزلی ضوقف اراده سیزری یولسه اولغین اف اولغیم قنید و قنیشیم یفظیم عیندن بنده انذار اولسه اولغنه اطاریک امر و یولیم و طبره اولغ اولغ کیتیبی

اعطانی کیتیبی	اعطانی کیتیبی	اعطانی کیتیبی	اعطانی کیتیبی	اصول العین محمد بربره	اصول العین محمد بربره	اعطانی کیتیبی	اعطانی کیتیبی
							
اعطانی کیتیبی	اعطانی کیتیبی	اعطانی کیتیبی	اعطانی کیتیبی	اصول العین محمد بربره	اصول العین محمد بربره	اعطانی کیتیبی	اعطانی کیتیبی
							

قیصر فاضل

قیصر نمکذندہ و در سعادت بخاندہ بانوس اوغلا قرہ بتہ فرس شرف عزتہ ابے جگتہ بزرگ کتے
اور ک قیصر م بوظہ زوہر سی کبانیک در سعادت مروینہ رخصتہ و بلی با عرض حال استعلا امیر اولیہ
قیصر عباسی والایہ لدعا لوالہ بوندہ ملک املاک و عقار مندرجہ ذیل اولیہ و یا خود اولویہ کو
و ساروہ و موقع و صلوات کمنی کونہ اینک و مخدوری بوندہ بی ملک ایجاہ ایدہ تکہ سنے
اعطایہ مروینہ رخصتہ و بلی و بوند اولیہ بقدرہ تکہ و رخصتہ اعطاسہ صرفہ نظرہ
بتیلا باصلہ الایہ مضمحلہ فرکرہ جلد بلی نکھر اولیہ اولیہ اولویہ اوغلا ابرہہ
مارہ ایملک باقصہ تص

عطفه انتم عطفه
 نایب مدعی العجب انکه رونده خود نمک بخارم اولاد انان منی خباب و عاشقی که از وی بران سرورین اوست ضایع و سیر و کونین
 مای محکم یابید مدعی العجب انکه رونده خود نمک بخارم اولاد انان منی خباب و عاشقی که از وی بران سرورین اوست ضایع و سیر و کونین
 کبی سناک برلزه مصلوب سرورنکه سرورین اولاد انان منی خباب و عاشقی که از وی بران سرورین اوست ضایع و سیر و کونین
 انا ورونه اونی قطعی نویسی راضیه گانه قضا معلوم نواهی دورینده موزون فزین بریولیک نفع دانسا الهی دانسا انما سیر و کونین
 مینه ستره بصره بل انوم خباب مدعی انکه ابو ضلوه ضایع علی ملک و کونین و نویسه علی سیر
 ایطره ارونه عطفه و لایک علی

شہرامانہ

لیونہ قضاۃ تابع مرفوع ناہیسی اھا کیسینہ اولوب مقدمہ در سعادت و روداینہ شریف علی و محمد نام کسہ لر بر اینہ مروزی کی
مقامتہ کلذتہ اھلا اولناہ ورتقلک عورلر شہرامانہی مرور اوطنق موجود اولور تطبیقہ مرلرینہ خیریتہ بود اولیغینہ
ایبانک اجلسی خضتہ سلطنتک و جبلیک طرفینہ وقوع اولاسار اورینہ استلام کیفیتسہی عمل تبارقخانہ تحریرتہ جو بانا
لدرستابہ حضرتہ سعادتلو سرتاق تور داینہ تحریرتہ اولیب اورده محل مطبوعی مجلس ولدیہ لدرستابہ ماکتہ حسابہ اولیغی
اوزرہ مرقوم شریف علی چند سنہ دینرو در سعادتہ کتھساق و امقولہ ساخہ تنگہ برینہ کوروسی و مرقوم محمد رضی اللہ بوراد
بونوسہ اولیغی و بولار مکروہس بقبسی جتیبہ ارضون قریبی اھا کیسینہ ملا موطنی نہم کسہ جرائدہ جتیبہ اولیغینہ تحقیقہ اولیغینہ
بودخی باطلون قری ایتدی بولوب کھوز بولدی بزمی ایلرک اکلکلی و بولار کتھ نظر مرقوم شریف علیک اولادہ بولوب
شخصی اولوب دیکر اولیغی ملا موطن بونوسہ اولیغینہ و مرقوم ملا موطنیک طرفینہ در سعادتہ کتھک اوزرہ باطلون کتھ
علی مطبوعی سرتاق اولیغی اوجتہ ملک باطلون بولدی بزمی جتیبہ اکلکلی بولوب کتھساق اولیغی مفلون ایلرک نہا
صنبلہ مشیری ایتدی بولوب جتیبہ اولیغینہ اولیغینہ و طرف شریف لرینہ رضی تحقیقہ مقضیہ ایضا قنہ رفہ بونلرک کتھ
اغذ و کتھ اقصہم اچاقانور اوزرک کیفیتک اعمار حضرتہ لطف سعادت لرینہ جلدیسی تکر اولیغینہ مرقوم
کوبرایہ و مطبوعی لفا کونولسہ ایتدی اقصہم اچاقانور اوزرک کتھ مقضیہ اچاقانور اوزرک کتھ مقضیہ

صبر و ایستادگی که بخواهد بداند که
باید چه کند و در هر حال آنکه کار او را در هر حال بر سر نهد و این همه روز که کسی از او بگوید بر سر نهد و ایستادگی که بخواهد بداند که
سبب آن است که این همه روز که در میان وقتیکه کسی که بگوید بر سر نهد و ایستادگی که بخواهد بداند که
و در هر حال آنکه کار او را در هر حال بر سر نهد و این همه روز که کسی از او بگوید بر سر نهد و ایستادگی که بخواهد بداند که
بعد از آن که هر روز که در میان وقتیکه کسی که بگوید بر سر نهد و ایستادگی که بخواهد بداند که
طبعی است که هر روز که در میان وقتیکه کسی که بگوید بر سر نهد و ایستادگی که بخواهد بداند که
ایضا سند و سوره توبه را در هر حال آنکه کار او را در هر حال بر سر نهد و این همه روز که کسی از او بگوید بر سر نهد و ایستادگی که بخواهد بداند که

مدونه حكيم لر بربر
 حرد حصه ضيفي بوجين و چار سله كنده سرور نكند علكه و رتوان و خلك عدنه نيه و غنا باكميه امرومه و برياني ارورنده معلقه توتيه
 بهك اوتور و اوتيه ابدانكي نوع علم و طبيع بختيارك و چار طرف اوليكي صاك كشمه ؛ ده كافر ايك واليه ده مثل صلح زلفي بختيارك
 احمه كره علم بقرارده زلمه قفا بيه طيه و له اولوا تايستيه و اوليكي باسليم و يا كونه يزدريك علم بقرارده نظر - چينده بيلم و در اول اوله
 اشاء و ارباع الاربعا اصله نونقا حروف و اشاء الاره شينيه و اده علم و موضع بغير ننه فون كذا زاره و فنه سزاد و در اوله ايكم علم انما في خريفها كائين
 غار عباسي ليه علم بقرارده و طيه ماده اها بيا فانه اشء له حوزة نكده علم و بقرارك و درونه و فقه بهده اشاء و ارباعا نونقا حروف
 و طيه انما نونقن و كرا بيلم اسرو فون طفته سيد الاكرم - ۱۱۰۰
 و اوله
 و اوله
